

ВІДЗИВ

офіційного опонента на дисертацію ЗВЄРЄВА Євгена Олександровича на тему «Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика», представлену на здобуття ступеню кандидата юридичних наук по спеціальності 12.00.01 Теорія і історія держави і права, історія політичних та правових вчень (м. Київ, 2015).

Тема дослідження має досить високий рівень актуальності з огляду на зростання практики застосування міжнародних договорів національними судами при прийнятті судових рішень і відповідною потребою вироблення науково обґрунтованих підходів до такого застосування. Особливо це актуально через брак вироблених правовою доктриною стійких правил тлумачення їх змісту в судовій практиці, в результаті чого судді не мають належних орієнтирів. Це веде до пересторог при використанні міжнародних договорів суддями судів різних рівнів, особливо низових судів, помилок.

Незважаючи на наявність багатьох наукових праць з питань співвідношення міжнародного і національного права, місця міжнародних договорів в системі національного законодавства та тлумачення міжнародних договорів, залишається чимало нез'ясованих питань в цій сфері, відсутні сталі погляди по багатьох із них. Зокрема, немає єдності поглядів на порядок імплементації норм міжнародного права в національну правову систему, на співвідношення міжнародного і національного права, на право Конституційного суду України тлумачити міжнародні договори тощо, на співвідношення теорій тлумачення (текстуалістичної, теорії намірів та телеологічної).

Дисертант, поставивши завданням комплексно дослідити місце міжнародних договорів в національній правовій системі та особливості їх

тлумачення національними судами, в цілому справився з цим завданням. Досить добросовісно узагальнений наявний науковий матеріал, включаючи праці закордонних вчених. Джерельна база з досліджуваних питань складає біля трьохсот джерел, серед яких рішення Європейського суду з прав людини, рішення Міжнародного суду ООН, рішення Конституційного Суду України, практика судів України усіх рівнів. Робота викладена хорошою мовою.

Автореферат відповідає дисертації. По темі дисертації опубліковано тринадцять праць, три з яких — за кордоном.

Значна кількість положень і висновків, які виносяться на захист, мають ознаки новизни. Це перше у вітчизняній правовій науці комплексне дослідження питань тлумачення міжнародних договорів з точки зору європейського досвіду і української практики.

Є новими і такими, що складають прирощення наукового результату положення щодо відмінностей тлумачення міжнародних договорів від тлумачення актів національного законодавства, щодо особливостей тлумачення міжнародних договорів міжнародними судами, як орієнтиру для тлумачення міжнародних договорів національними судами, щодо запровадження комплексної методики тлумачення міжнародних договорів національними судами України з поділом його на відповідні етапи (з'ясування статусу договору в міжнародному праві, з'ясування статусу договору в національному праві, перевірка на відповідність основоположним принципам права, насамперед Конституції України і т.д.).

Водночас, аналізована дисертаційна робота не позбавлена окремих недоліків.

1. Насамперед, звернув би увагу на назву дисертації і перелік розглянутих в ній питань. Дисертант включив до завдань дослідження більш широкий спектр питань, аніж обумовлених його назвою. Окрім власне

тлумачення міжнародних договорів і безпосередньо пов'язаних аспектів (поняття, історії розвитку, суб'єктів тлумачення, зарубіжного досвіду тлумачення) дисертант третину дисертації присвятив дослідженню історії становлення та розвитку права міжнародних договорів, вивченню міжнародного договору як джерела національного права, стану застосування та вдосконаленню застосування міжнародних договорів, а також місця їх в системі національного права (розділ I дисертації). Останнє питання, до речі, більш тісно пов'язане не з тлумаченням, а з застосуванням міжнародних договорів. Тому в дисертації проглядається три блоки питань, які не складають безпосередній зміст теми дисертації, а саме: міжнародного договору як джерела права, місця міжнародного договору в системі національного права та власне тлумачення міжнародних договорів. І лише останній блок питань логічно пов'язується з означеною темою – темою тлумачення міжнародних договорів національними судами.

В назві дисертації говориться про європейський досвід тлумачення міжнародних договорів, однак в дисертації чимале місце займає аналіз досвіду США.

2. Розглядаючи питання співвідношення міжнародних договорів і національного законодавства, дисертант зовсім залишає поза увагою питання співвідношення міжнародного права і національного права, а також таке важливе для розуміння співвідношення міжнародного і національного права питання як питання взаємодії міжнародного звичаєвого і національного права.

Без цього більш широкого підходу неможливо встановити правильне співвідношення міжнародних договорів і національного законодавства. Доречно пригадати, що важливою віхою на шляху розуміння співвідношення міжнародного і національного права стала Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, в статті ст. X якої було

проголошено пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права. А вже за Декларацією прослідували **Закон України «Про дію міжнародних договорів на території України»** 1991 року («Укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори становлять невід'ємну частину національного законодавства України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства»), **Закон України «Про правонаступництво України»** 1991 року (визначив внутрішньодержавні пріоритети міжнародного правонаступництва України та встановив два критерії, на підставі яких визнання міжнародного договору СРСР не чинним щодо України може бути встановлено Конституційним Судом України, якщо договір суперечать Конституції України, або загальними судами, якщо договір суперечать інтересам України), **Закон України «Про міжнародні договори України»** 1993 року («Якщо міжнародним договором України, укладення якого відбулось у формі закону, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору України» - частина 2 статті 17), галузеві кодекси і галузеві закони України, які встановлюють правила застосування міжнародно-правових норм і передбачають різні види примату норм міжнародних договорів перед національним законодавством і дозволяють застосовувати у внутрішньому правопорядку всі міжнародні договори України, а не лише ті, що були ратифікованими.

3. Дисертант спробував узагальнити весь спектр проблем, пов'язаних з, місцем міжнародних договорів в системі українського права. Вслід за деякими авторами, зокрема, О.О. Мережком (стор. 31 дис.), дисертант називає **відсутність чіткої визначеності положення статті 9 Конституції України про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість**

яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства.

Таку відсутність дисертант вбачає в тому, що договір може бути частиною права країни, але його не можна віднести до законодавства, що відсутнє положення про пріоритет норм міжнародних договорів над нормами національних законів, з огляду на невизначеність статусу міжнародних договорів, які не потребують згоди Верховної Ради на їх обов'язковість, з огляду на незрозумілість точного співвідношення понять «згода на обов'язковість» і «ратифікація». Загальний висновок з приводу співвідношення норм міжнародних договорів з нормами національного права дисертанта полягає у тому, що **Конституція не встановлює примату норм міжнародних договорів над нормами національного права (стор. 39 дис.), а пріоритет, наданий нормам міжнародних договорів перед нормами українського національного права не можна вважати таким, що поширюється на все законодавство України, оскільки ці норми не визнані частиною національного законодавства (стор. 39, 42 дис.).** Такий висновок є певною мірою дискусійним. Це впливає, найперше, із системного тлумачення статті 9 Конституції та інших її норм. Конституція в статті 9 встановлює єдине обмеження для укладення міжнародних договорів - несуперечність їх Конституції. Законодавець фактично допускає можливість суперечності міжнародних договорів законам та іншим нормативним актам України. Умовчуючи про таку можливу суперечність, ігноруючи її законодавець тим самим залишає простір для вибудови остаточного висновку з урахуванням системного тлумачення усіх положень Конституції України, яке свідчить на користь висновку про визнання часткового примату міжнародного права.

Визначення міжнародних договорів в Конституції України частиною національного законодавства слід розглядати не як обмеження цього примату, а як визнання юридичної сили договорів, що ратифікуються, та

«прив'язкою» їх до існуючих механізмів реалізації, але аж ніяк як відмову від визнання обов'язковості і відповідного примату тих міжнародних договорів України, які ще не імplementовані та не стали частиною законодавства. Вони, зрештою, мають таку загальнообов'язковість в силу статті 19 Закону «Про міжнародні договори України», статті 29 Віденської конвенції про право міжнародних договорів та принципу *pacta sunt servanda*, згідно цілої низки галузевих норм на зразок тієї ж статті 10 Цивільного кодексу (відповідно до її вимог якщо у чинному міжнародному договорі України, укладеному в установленому порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом цивільного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України).

Цей висновок підкріплюється визнанням в Україні принципу верховенства права, встановленого статтею 8 Конституції України, що означає знаходить подальшу конкретизацію в численних положеннях Конституції щодо визнання загальнолюдських цінностей (стаття 3 Конституції), невідчужуваності і непорушності прав і свобод людини (стаття 21), рівності громадян перед законом (стаття 24), рівного судового захисту (стаття 8). Стаття 22 Конституції України декларує принцип невичерпності прав і свобод людини і громадянина, які закріплені цією Конституцією, а через визнання прав і свобод людини і громадянина такими, що визначають зміст і спрямованість діяльності держави – потребою держави слідувати вимогам міжнародно-правових норм, які стосуються цих невичерпних Конституцією прав.

Таким чином, чинна Конституція створює міцну правову основу для підтвердження конституційності положення статті 19 Закону «Про міжнародні договори України», що базується на статті 26 Віденської конвенції міжнародно-правового принципу сумлінного виконання міжнародних зобов'язань (*pacta sunt servanda*), тобто обов'язковості міжнародного договору, пріоритету його перед нормами внутрішнього права.

Слід погодитись з висновком В.Н. Денисова про те, що в Україні стало правовою реалією **визнання загальнолюдських цінностей у формі примату міжнародного права над внутрішнім правом і встановлення міжнародних обов'язків як складової частини внутрішнього права.**

Але особливо важливим слід визнати положення Декларації про державний суверенітет України щодо пріоритету загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права. Я б погодився з М. Буроменським про те, що «сама Декларація про державний суверенітет України чітко вимальовує вектор часткового примату міжнародного права в українському праві, ніким не скасований. Штучне приниження або замовчування ролі Декларації здатні суттєво збіднити зміст національної доктрини взаємодії міжнародного і українського права».

Таким чином, визначення міжнародних договорів в Конституції України частиною національного законодавства слід розглядати не як обмеження цього примату, а як визнання юридичної сили договорів, що ратифікуються, та «прив'язкою» їх до існуючих механізмів реалізації, але аж ніяк як відмову від визнання обов'язковості і відповідного примату тих міжнародних договорів України, які ще не імplementовані та не стали частиною законодавства (очевидно, не варто було б перебільшувати роль вказаного положення Конституції у визначенні місця міжнародних договорів в системі ієрархії актів українського законодавства). Вони, зрештою, мають таку загальнообов'язковість в силу статті 19 Закону «Про міжнародні договори України», статті 29 Віденської конвенції про право міжнародних договорів та принципу *pacta sunt servanda*, згідно цілої низки галузевих норм на зразок тієї ж статті 10 Цивільного кодексу (відповідно до її вимог якщо у чинному міжнародному договорі України, укладеному в установленому порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом цивільного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України).

З огляду на положення Конституції України та галузевого законодавства можна вести мову не про монізм у поглядах на співвідношення міжнародного і національного права, а про дуалізм з вираженим частковим приматом міжнародного права.

Додам, що концепція примату міжнародного права та синтез теорій дуалізму є чи не найбільш популярними у світі серед існуючих вчень про співвідношення міжнародного та внутрішнього права.

4. Певна непослідовність простежується, коли дисертант висловлює позицію про рівність сили міжнародних договорів силі норм законів України (стор.47 дис.). В подальшому розглядаючи перспективи вдосконалення застосування міжнародних договорів в Україні (підр.1.5. дис.), дисертант пропонує вносити до кожного закону норми, яка б передбачала пріоритет норм міжнародних договорів над нормами конкретного закону (стор. 52 дис.). На мій погляд, це хибний шлях, який здатен лише внести хаос в систему законодавства.

5. Виходячи із того, що на думку дисертанта питання місця міжнародних договорів у системі національного законодавства не є вирішеним, пропонується питання застосовувати чи не застосовувати положення міжнародного договору у разі його колізії з нормою національного нормативно-правового акту вирішувати у троякий спосіб. Першим способом - за результатом більшої відповідності Конституції конкуруючих норм (стор. 53 дис.), другим - пропозиція про встановити ієрархію законів в Конституції України (стор. 54 дис.), третім - конституційно закріпити статус міжнародних договорів, « не примат, а статус» (стор. 55 дис.). Важко погодитись як з думкою щодо невирішеності питання місця міжнародних договорів у системі національного законодавства, так і з запропонованими варіантами вирішення таких колізій.

Викладені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку розглянутого дисертаційного дослідження і не знижують його наукового рівня.

Викладене дає можливість зробити висновок про те, що дисертація **ЗВЕРЄВА Євгена Олександровича на тему «Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика»**, представлену на здобуття ступеню кандидата юридичних наук по спеціальності 12.00.01 «теорія і історія держави і права, історія політичних та правових вчень», є самостійним дослідженням, відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, основним вимогам до дисертацій та авторефератів дисертацій, а її автор заслуговує присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Офіційний опонент

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Академії правових наук України,
Заслужений юрист України, радник ректора
Університету економіки та права «КРОК»

ЗАЄЦЬ А.П.

2 вересня 2015 р.

Заєць А.П. засвідчую
Директор департаменту кадрів Вищого навчального закладу
Університету економіки та права "Крок"
Ідентифікаційний код 04635922
" 09 20 15 р.